

9. Podsumowanie

Analiza dostępnych obecnie neolitycznych materiałów ceramicznych ze środkowego Sudanu pozwala na sformułowanie kilku wniosków na temat rozwoju garncarstwa tej części Afryki w omawianym czasie. Według naszych ustaleń interesująca nas dziedzina wytwórczości wywodzi się z miejscowej tradycji, tkwiącej korzeniami w doświadczeniach społeczeństw zbieracko-łowiecko-rybackich bytujących wcześniej na omawianym obszarze (kultura wczesnochartumska). W ciągu rozwoju analizowanego typu rzemiosła zachodziły w nim powolne zmiany, które od prostych form naczyń i dekoracji prowadziły do powstania zróżnicowanego inwentarza w zakresie form pojemników, metod dekorowania czy sposobu potraktowania powierzchni, przy niezmienionej technice sporządzania masy ceramicznej.

W rozwoju garncarstwa neolitycznego w środkowym Sudanie wyróżniliśmy trzy zasadnicze fazy: wczesną, późną i schyłkową. Ceramika pierwszej z nich charakteryzuje się użytkowaniem naczyń prawie wyłącznie o prostych kształtach (US i RS). Pokrywane były one zwykle na całej powierzchni dekoracją odciskaną (RSP, RSR, RSI), rzadziej ornamentami rytymi o prostych układach (INS1, INS3) czy też pozostawiano ją niezdobioną. Bardzo charakterystyczne dla tej fazy są pojemniki o czerwonych brzuścach, zdobione rzędem czarnych trójkątów tuż pod krawędzią wylewu (*black-top*), chociaż skomplikowana technologia ich wykonywania powodowała, że nie są one zbyt liczne i stanowiły raczej wyrób luksusowy. Jak się wydaje, wczesny neolit możemy obecnie podzielić na dwie podfazy:

wczesny neolit A i wczesny neolit B. Granica chronologiczna pomiędzy nimi wypadłaby na ok. 4500 p.n.e. Głównym wyznacznikiem dzielącym obydwie podfazy jest pojawienie się pucharów kielichowatych i cylindrycznych o bogatej dekoracji geometrycznej. Jednocześnie mamy potwierdzenie współwystępowania pucharów cylindrycznych z naczyniami o czarnych wierzchołkach – niewystępujących w fazie późnej (Chłodnicki, Kabaciński 2015: 200–203; Salvatori *et al.* 2016: 49). Ponieważ naczynia te znane są prawie wyłącznie z cmentarzysk, to na terenie osad rozdzielenie tych dwóch podfaz jest niemożliwe.

W fazie późnej nastąpiło znaczne zróżnicowanie form, sposobów potraktowania powierzchni i zdobienia brzuśca. Mimo iż nadal najczęściej wytwarzano pojemniki o prostych kształtach, pojawiły się wtedy również okazy o wyodrębnionych szyjkach (RN). Bardzo charakterystyczne dla fazy późnej są marszczone powierzchnie naczyń (*rippled ware*), chociaż wygładzane także były nadal powszechne. O ile w fazie wczesnej powstawały prawie wyłącznie wyroby ceramiczne o brązowych lub powlekanych na czerwono powierzchniach zewnętrznych, później również często zdarzały się powierzchnie szare, a niekiedy nawet czarne. Jedynie niektóre z wątków zdobniczych stosowanych przez garncarzy w fazie wczesnej nie wyszły z użycia również w fazie późnej (zygzaki ciągłej i punktowanej linii, poziome linie punktów). Popularniejsze stały się wątki geometryczne, utworzone z występujących na przemian wypełnianych i gładkich wstęg lub pól.

W przypadku fazy schyłkowej obecny stan badań nie pozwala na formułowanie dalej idących wniosków na temat garncarstwa. Zapewne nadal zdobiono naczynia wątkami geometrycznymi i prostymi ornamentami odciskanymi (zygzakami). Jedyną obecnie zauważalną cechą odróżniającą materiały schyłkowneolityczne od zespołów fazy późnej jest brak wyrobów o marszczonych powierzchniach. Następujące wtedy zmiany osadnicze spowodowały, że większość stanowisk z tego okresu znanych jest spoza doliny Nilu i jedynie najbardziej reprezentatywne z nich (Shaqadud) dostarczyło reprezentatywnego materiału.

Garncarstwo neolityczne w środkowym Sudanie nie rozwijało się w izolacji. W ceramice środkowego Sudanu znajdujemy odzwierciedlenie szeregu prądów kulturowych rozwijających się w północno-wschodniej Afryce, jednakże mimo to zachowało odrębność, która zanikła, być może, dopiero w schyłkowej fazie neolitu. Środkowy Sudan nie grał w tej wymianie idei garncarskich jedynie roli biorcy, a wręcz przeciwnie, szereg zjawisk, które obserwuje się w materiałach ceramicznych północno-wschodniej Afryki, narodził się, jak się wydaje, właśnie tutaj (np. marszczenie powierzchni naczyń, czarna ceramika zdobiona wątkami geometrycznymi, puchary kielichowate).

O ile obecny stan rozpoznania kultury materialnej społeczeństw neolitycznych środkowego Sudanu pozwala już na scharakteryzowanie wytwórczości ceramicznej, to jej pełne poznanie wymaga jeszcze dalszych studiów, a przede wszystkim podjęcia nowych prac terenowych. Uwagi badaczy wymagają głównie stanowiska schyłkowoneolityczne, o których wiemy obecnie bardzo niewiele. W przypadku fazy późnej większy nacisk należałoby położyć na rozpoznanie osad, gdyż posiadane obecnie materiały pochodzą głównie z cmentarzysk. Najlepiej przedstawia się stan wiedzy o ceramice fazy wczesnej.

Osobny problem stanowi określenie zasięgu geograficznego zespołów określanych mianem neolitu środkowosudańskiego. O ile niewątpliwe jest, że centrum interesującej nas kultury znajdowało się w okolicach Chartumu, sięgając na północy po okolice Shendi, to niejasna jest granica północna i zupełnie nie znamy granicy południowej. W każdym razie neolityczną ceramikę podobną do znanej z Kadero i Shaheinab spotykamy na południu aż po Jebel Moya. Wydaje się, że stanowisko to mogło się już znajdować na peryferiach interesującej nas kultury. Bliższego określenia wymaga również wschodnia i zachodnia granica zasięgu. Jak się wydaje, w schyłkowej fazie neolitu społeczeństwa reprezentujące tę formację kulturową oddaliły się od doliny Nilu, zasiedlając żyzne tereny Butany oraz obszar w widłach Błękitnego i Białego Nilu.